

## 1. “Balalara töhfə”nin şirinlik dadı

Şəfəq Məmmədova ədəbi-tənqidi fəaliyyətini 80-ci illərdə də məhsuldarlıqla davam etdirmiş, bir sıra yazıları ilə dövrün ədəbi-publisistik dərgilərində imzası ilə görünmüşdür. Bu mərhələdə artıq, “Şəfəq Məmmədova” imzası ədəbi-publisistika janrının fəal müəlliflərindən birinin ünvanı idi.

Həmin dövrdə - söhbət, ötən əsrin 80-ci illərindən gedir, - Şəfəq Məmmədova çox güman ki, ədəbi axının içində öz yerini ən çox ədəbi tənqiddə görüb. Sözlün ədəbi tənqid arenasında özünü rahat hiss edib, əgər belə demək mümkünsə, ədəbi tənqiddə o, özünü ifadə imkanlarını hərəkətə gətirə bilib.

Tənqidçinin xüsusi ədəbiyyat təsübbəşliyi olmasa, o, yazıçı əzabının şeriki rolunda çıxış edə bilməz. Sözlün ağrısını çəkən, onun ifadə imkanlarının özünü göstərən məqamlarına yaxınlaşa bilməyən tənqidçi öz sözü ilə yaddaşlarda özünə yer tapa bilməyəcək və nəticədə o, oxucu aləminə yad olacaqdır.

Şəfəqin hər yazısı sanki, böyük musiqi lövhələrinə hazırlaşan bəstəkarın yığcam, köüllərə bir ruhi-rəvanlıq gətirən prelüdləridir. Prelüd - kiçik musiqi lövhələridir - kiçik olmasına baxmayaraq, dinləyicisinin qəlbine asanlıqla yol tapan, bitkin musiqi lövhələridir.

Şəfəq Məmmədovanın haqqında söhbət gedən dövr üçün üç məqaləsi xüsusilə diqqəti çəkir: “Balalara töhfə” (“Kitablar aləmində” dərgisi, №3,1984), “Uşaqlar üçün” (“Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 16.06.1984), “Uğurlu başlanğıc”

sonra, həm öz üzərində, həm də oxucular üzərində psixoloji tədqiqat da aparıb: “Sən filan hekayəni oxumusanmı?”, “Filan hekayədən yadında nə qalıb?” və s. Sanki, müəllif suallardan aldığı cavablar əsasında belə bir yəqinliyə nail olur ki, təsvir olunan obyekt, lövhə şəklində görünürsə, oxucu sözlər vasitəsilə həmin obyektə gözlərinin qarşısında canlandırma bilirsə, demək, əsər də yaddaqalan olacaqdır. Və əslində, Şəfəqi də bu yazıya gətirən əsas amil, bir yazıçı kimi İsa Hümətovun yaddaqalan lövhələr yaratmaq bacarığıdır. Şəfəq Məmmədova hər hansı bir ədəbi-tənqidi məqaləsində, hər hansı bir əsəri, yaxud kitabı tənqid edirsə, həmin əsərin, yaxud kitabın müəllifi haqqında da dolğun təsəvvür yaratmağa çalışır: “Yazıçı İsa Hümətov hələ 1959-cu ildə “Pioner” qəzetində dərc etdirdiyi “Moruqlu bulaq” adlı ilk hekayəsində sadə, səmimi bir dillə balacaları nəcib işlər görməyə səsləmiş, onların qəlbində xeyirxah hisslər oyatmağa cəhd etmişdir. Sonralar müxtəlif illərdə nəşr etdirdiyi “Ata kədəri”, “Nənə, əlini ver”, “Ətirli çiçəklər”, “Nazilə”, “Ehtiyat qarışı”, “Mövlud Dağı”, “Baba yadigarı”, “Dünyanın bəzəyi” kitablarında da bu bədii həqiqətə sadıq qalmışdır. Həcmindən asılı olmayaraq, o, bütün əsərlərində ürəyinin sözünü, istəyini, qəlbini rahatlığını həm sadə, həm də emosional, lakonik deyə bilməmişdir”. Bu yığcam məlumat İsa Hümətovun bir sənətkar kimi özünü təsdiq imkanları haqqında bizə dolğun məlumat verir. Məqalə yazıçını sanki dövrün yaddaşına yazır.

“Durnanın qayıtması” kitabı haqqında danışarkən müəllif qeyd edir ki, Moskva-

müəllifin nəcib, xeyirxah niyyətinin sadə, anlaşılıq, maraqlı bir üslubda təsvir edildiyinin şahidi olur. Buradakı hadisələrin uşaqlara xas olan bir dildə nağıl edilməsi, həm ciddi, həm də məzəli şəkildə verilməsi oxucuya xoş təsir bağışlayır.” Təəssüf etmək olar ki, müəllif məqaləsinə İsa Hümətovun dilini, təhkiyyəsinə özündə ehtiva edən heç olma-



öyrənmək yolunda hər çətinliyə qatlaşan Aslan (“Tələsiklik”), xəstə atasını hünər meydanında əvəz edən Babək (“Tarla gəmisinin kapitani”), sirlilə qayada qədim əşyalar tapıb muzeyə təhvil verən İlham (“Xəzinə”), yaralı durnaya qayğı göstərən sağaldan, sonra onu öz durna yoldaşlarının cərgəsinə qoşan qayğıkeş Afaq (“Durnanın qayıtması”) və başqaları...

Bircə cümlənin içərisinə bütöv kitab sığışdırmaq məharəti haqqında danışmalı olsaq, elə bu məqamı misal gətirmək bəs eləyər. Təqribən 90-a yaxın sözün məntiqi ardıcılığı ilə yaradılan mətn düşüncənin ədəbi tənqid üçün seçilmiş material üzərində cəmlənməsinə ən yaxşı sübutdur. Sözlər nə qədər çox olursa-olsun, düşüncənin əhatə elədiyi məntiqi sahə dağılmaz. Tənqidçi ilə yazıçı sanki bəhsə girir. Yazıçı əsərin adını deyir, tənqidçi həmin əsərin qəhrəmanının adı ilə onun xarakterini göstərən bir-iki sözdən istifadə ilə həm obrazilər, həm hekayələr haqqında təsəvvür yaradır. Özü də dolğun, cazibəli təsəvvür yaradır. Sözlər məntiqi cəhətdən elə sıralanır ki, oxucu yarı yolda dayanmaq istəmir, hətta bu qədər sözün bir cümləyə düzəldiyinin də fərqində olmur. Bu da tənqidçinin seçdiyi mövzuya, ədəbi materiala ruhən bağlılığından irəli gəlir. Mükəmməl mənimsəmə, ədəbi materiala bütöv yanaşma... yazının ehtirasla qələmə alınmasını təmin edir.

Biz əvvəllər də demişik: Şəfəq ədəbi-tənqiddə yazıçı təfəkkürü ilə gəlib. Çox güman ki, onun yazıçını başa düş-

# 80-Cİ İLLƏRİN ƏDƏBİ-TƏNQİDİ PRELÜDLƏRİ

(“Kitablar aləmində” dərgisi, №2, 1985-ci il)... Göründüyü kimi, yazıların adlarında da sanki mənavi qohumluq var. Çünki bu yazıların özü də mövzu və mahiyyət baxımından həyatın oxşar tərəflərinə münasibət bildirirdi. Onu ayrıca demək yerinə düşər ki, Şəfəq hələ yaradıcılığının ilk çağlarından uşaq aləmini öyrənməyə istəklili olub. Sanki, həm ədəbi-tənqidi, həm də bədii yaradıcılığında uşaqların qeyri-adi aləmi onun tədqiqat obyektinə idi.

Gələcəkdə “Gecə yağışı”, “Beyləqanın güllü yazı” kitablarını təhlilə çəkərək, onun uşaq aləminə həssas münasibəti haqqında yəqin ki, daha ətraflı bəhs edəcəyimizdən mövzudan kənara çıxmaq istəmədik...

“Balalara töhfə” məqaləsi yazıçı İsa Hümətovun “Durnanın qayıtması” hekayələr kitabı haqqında ədəbi tənqidi düşüncələrdən ibarətdir. Müəllif məqaləsini təsadüfən “Balalara töhfə” adlandırmır. Çünki, haqqında yazdığı kitab uşaqlar üçün nəzərdə tutulub.

Şəfəq haqqında yazdığı ədəbi materialın əsas məziyyətini yazının əvvəlinə çəkir, sanki şərt qoyur, əgər həmin şərti sualla ifadə eləməli olsaq, deməliyə: Şəfəq müəllif kimi soruşur ki, bədii əsər nə zaman təsirli və yaddaqalan olur? Müəllif öz yazısına məhz belə bir nəzəri mühakimə ilə başlayır: “Bədii əsər o zaman təsirli və yaddaqalan olur ki, orada həyatla insan arasındakı təmas, ünsiyyət yazılarda öz əksini tapmış olsun. Hadisə və ya əhvalatların mərkəzində dayanan əşya və obyekt təsəvvürdə canlansın, aydın nəzərə çarpsın”. Sanki, ədəbi düşüncə aləmindəki sualın cavabı elə budur. Və bundan artıq heç bir cavab tələb olunmur. Görünür, Şəfəqin yazıçını, eləcə də onun “Durnanın qayıtması” kitabını bütövlükdə öyrənməsi əsas verib ki, həmin mahiyyəti yazısının əvvəlinə çəksin. Çox güman ki, o, hər hansı bir hekayəni oxuduqdan

nın “Uşaq ədəbiyyatı” nəşriyyatında çapdan çıxmış hekayələr toplusunu rus dilinə Alla Axundova tərcümə etmişdir. Həmçinin məlumat almaq olur ki, İttifaqın oxucularına İsa Hümətovun həmin kitabında 18 hekayəsi və 4 yığcam nağılı da daxil edilmişdir.

Şəfəq Məmmədova kifayət qədər söz ehtiyacına malik istedadlı tənqidçi kimi hekayələrin təlqin elədiyi xüsusiyyətləri sanki birməfəse sayır. Başa düşmək olur ki, o, hər hekayənin aşıladığı keyfiyyəti bir sözlə ifadə edir. Və sürətli sıralanma ilə biz İsa Hümətovun hekayələrinin əsas təlqin xüsusiyyətləri haqqında məlumat ala bilirik: “İ. Hümətov bu yazılarında nələrdən söhbət açır? İşgüzarlıq, qoçaqlıq, zəhmətsevərlik, cəsurluq, böyüklərə hörmət, torpağa, təbiətə sevgi duyğuları, doğruluq, hiyləyə, yalana qarşı nifrət, barışmazlıq bu hekayələrin, nağılların ana xəttini təşkil edir”. Bir sual və bir cavabdan ibarət bu mətn parçası Şəfəq Məmmədovanın ədəbi tənqid üslubu haqqında da müəyyən fikir deməyə əsas verir. Çünki, Şəfəqin ədəbi-tənqidi yazıları sanki, polemika ruhunda qələmə alınır. Sual qoyulur, cavab verilir. Bəzən sual qoyulmur, sual təsəvvür olunur. Ancaq cavab o qədər sərrast olur ki, cavabın özü bizə sualı düşüncə ilə çatdırır. Yaxud əksinə, sual qoyulur, cavab verilmir, çünki sual ritorik xarakter daşıyır. Cavab oxucu düşüncəsinin imkanları daxilindədir.

Şəfəq əsərlə özü arasındakı (bunu “yazıçı ilə özü arasındakı” kimi də ifadə edə bilərik) mənavi mühiti o qədər doğmalaşdırır ki, biz onun təsvirlərində kitabı tək-cə məzmunu ilə deyil, dili ilə, həcmi ilə, hətta texniki şərtləri ilə birgə qavrayırıq. Yazıçının cəmiyyətə sevgisi varsa, onun yazdıqları rəğbətlə qarşılanacaq. Ən tələbkar oxucu belə yəqin ki, zamanına görə gənc tənqidçinin özü kimi düşünəcəkdir: “Kitabı vərəqlədikcə

sa kiçik bir bədii lövhə gətirmir. Görünür, bu da kitabın rus dilində nəşri ilə bağlıdır. Ancaq, məqalənin ilhamı və oynaq, polemik ruhda yazılması bizdə belə bir inam yaradır ki, bu zəngin kitabı ilə yazıçı seviləcək. Çünki o, öz dünyasından uşaqlar üçün şirin bir pay ayıra bilib. Bu, “Balalara töhfə”nin bir dadımı da elə məqalənin özündən hiss edirik. Sanki, məqalə müəllifi də öz yazısını nə qədər ədəbiyyat həvəskarı olan gənclər üçün yazıbsa, bir o qədər də kütləvi oxucunu nəzərdə tutub. Əsas odur ki, müəlliflə yazıçının oxucuya münasibətdə, uşaqlarla mənavi əlaqədə yolları birləşir: “Yazıçı özünün təhkiyyəsilə söhbət açdığı əhvalatlarda da kiçik yaşlıların maraqlı obyektini duymaq, onlara düzgün istiqamət vermək məsuliyyətini yaxşı dərk edir. Bəzən qəhrəmanın vəziyyətini, gördüyü işi başa çatdıranda müəllif nəticə çıxartmağa tələsmir, bu işi balacaların özlərinə həvalə edir. Bununla o, uşaqların sərbəst düşüncəsinin, fikir söyləməsinin qayğısına qalır”. Tənqidçinin bu qeydləri göstərir ki, əsasən kiçik yaşlılar və yeniyetmələr üçün əsər yaradan yazıçı uşaq aləmini yaxşı bilən pedaqoq, həssas müəllim missiyası daşıyır. İsa Hümətov da hekayələrini bu missiyanın təsiri altında yaradır. Əslində, tənqidçi də elə bunu demək istəyir. Şəfəqin ədəbi-tənqidi məqalələrinin oxunaqlılığını təmin edən əsas polemik ruh, son məqsədə qədər davam edir. Tənqidçi yenə sual qoyur: “Müəllifin qəhrəmanları kimlərdir?” Və bircə cümlə ilə cavab verir: “Böyük həvəslə bostanlarında tutma yeməyi əkən, onu vaxtılı-vaxtında becərən, bəhrəsini götürən balaca oğlan (“Tutma yeməyi”), yaylaqda iyirmi quzunu borandan, yağışdan xilas edən məktəbli qız (“Zərnigarın quzuları”), dadlı yeməklər bişirməyi həvəslə öyrənən Təranə (“Dadlı yeməklər”), xarratlıq peşəsinə

məsini asanlaşdırən, yazıçının psixoloji mühitinə daxil olmağa imkan verən əsas amillərdən biri də budur. Yazıçının tərənnümü, Vətən torpağına sevgili münasibəti, ilham qaynağını yurdun özündən götürür. Tənqidçinin də, əslində, bu qaynağa can atmasından görünür ki, o, özü də Vətənin təbiətini bütün əlvanlığı ilə bədii əsərdə duyanda ilhama gəlir. Müəllif “Balalara töhfə” məqaləsində tarixi məkanın da adını çəkir: “Yazıçı “Durnanın qayıtması”yla... oxucularına Vətənimizin tərəvətli Bayburd meşələrini, gurultuyla axan dağ çaylarını, laləli, nergizli ormanlarını öz rəngində, öz görkəmində, öz əzəmətində təqdim edir. Sanki oxucularının əlindən tutub o yerləri oymaq-oymaq dolaşır, onlarla həmsöhbət olur. Oxucu yazılarda təsvir edilən əhvalat və hadisələrlə tanış olduqca həyəcanlanır, həlimləşir, kövrəkləşir, ülviləşir, təzələnir...”

Tənqidçi Şəfəq Məmmədova oxucunun həyəcanlanmağından danışır. Şübhəsiz, birinci həyəcanlanan oxucu elə onun özüdür. “Bayburd”... “Dədə Qorqud” kitabından bizə tanış olan ad...

Uşaqların mənavi mühitinə doğma olan əsər, əslində, yeni nəsil üçün dərslikdir. Əgər belə əsərlər bədii mükəmməlliklə yazılırsa daha uzunömürlü olur.

Şəfəq Məmmədova məqaləsini “Durnanın qayıtması” İsa Hümətovun bütün yaradıcılığı boyu uşaq dünyasının istəyini, düşüncəsini duyması, onun həyatını əlvanlığıyla dərk etməsi axtarışlarının uğurlu tapıntısıdır, - cümləsi ilə bitirir. Bu, tənqidçinin yazıçına obyektiv və vicdanı münasibətinin təzahürüdür. “Balalara töhfə” məqaləsi isə söz sevgili münasibətin, yazıçını yaxşı duymağın bəhrəsi olaraq yaranıb.